

Tatiana SRIBNA

Czarnomorski Uniwersytet Państwowy im. Petra Mohyły, Ukraina

Transformacja systemów politycznych Polski i Ukrainy: charakterystyka porównawcza głównych tendencji

Aktualnym zadaniem stojącym przed współczesnymi badaniami z zakresu politologii jest analiza dynamiki rozwoju systemu politycznego na Ukrainie. Przekształcenia ustrojowe, które miały miejsce w krajach byłego ZSRR w latach 90-tych ubiegłego stulecia wyraźnie pokazały, iż upadek reżymu komunistycznego i związane z tym przemiany polityczne niekoniecznie prowadzą do ustanowienia tych czy innych form ustroju liberalno-demokratycznego. Słowa te potwierdza chociażby ten fakt, że w porównaniu z innymi krajami Europy Środkowej i Wschodniej, drogi rozwoju Ukrainy i innych państw po radzieckich okazały się być znacznie bardziej trudnymi, krętymi i niekiedy wręcz dramatycznymi. Ten fenomen stał się poważnym wyzwaniem teoretycznym dla najważniejszych postulatów ortodoksalnej teorii demokracji.

We współczesnych badaniach politologicznych poruszany jest również problem uwarunkowań i zróżnicowania różnych modeli decentralizacji władzy w społeczeństwach postkomunistycznych. Na Ukrainie zagadnienia związane z reformami decentralizacyjnymi i procesami kształtowania się systemu samorządów terytorialnych w państwach ościennych oraz problemami ogólnych przemian społecznych w krajach dawnego bloku wschodniego póki co nie stały się przedmiotem poważnych badań naukowych. Niektóre aspekty dotyczące przejścia do demokracji i przekształceń ustrojowych w państwach graniczących z Ukrainą zostały poruszone w pracach naukowych zaledwie kilku uczonych, m.in. J. Hołowacza, G. Zeleńko, W. Lemaka, M. Marczuka, O. Jacuńskiej, J. Jurijczuka¹.

¹ В. Я. Полохало, *Від авторитаризму до ...авторитаризму. Україна в політичному інтер'єрі колишніх радянських республік*, „Політична думка” 2005, № 7, с. 76–88.

Z tego też względu, celem niniejszego artykułu jest analiza uogólnień teoretycznych dotyczących uwarunkowań transformacji systemów politycznych w krajach postkomunistycznych, dokonanych przez naukowców z regionu Europy Środkowej i Wschodniej, a także zachodnich badaczy oraz określenie obiektywnych i subiektywnych czynników, które wpływają na ten proces.

Naszym zdaniem na szczególną uwagę zasługują doświadczenia państw, które w maju 2004 roku stały się członkami Unii Europejskiej, a zwłaszcza doświadczenia Polski, które należy uznać za unikalne dla Ukrainy nie tylko ze względu na łączące oba kraje bliskie związki historyczne, ale przede wszystkim ze względu na znaczne podobieństwo etapów kształtowania się polskiej i ukraińskiej państwowości. Etapy rozwoju systemu politycznego Polski zostały opisane w pracach takich uczonych, jak A. Ajnenkiel, B. Lesznodorski, B. Bojarski, W. Witkowski, S. Płaza i in.²

W XX wieku Polska dwukrotnie odradzała swoją państwowość, zaś konstytucyjny etap rozwoju polskiego społeczeństwa i państwa charakteryzował się stopniowym przejściem od zasad państwa liberalnego i koncepcji indywidualistycznej do modelu państwa uniwersalnego, w którym prawa jednostki podporządkowane są interesom państwa, a z czasem – do nadania formule konstytucyjnej wyższości władzy ludu charakteru klasowego i przyjęcia radzieckiego modelu państwa. Począwszy od roku 1989, Polska stopniowo powraca do zasad demokratycznego rozwoju społeczeństwa i budowy państwa prawa. Dzięki temu, po przeprowadzeniu gruntownych reform całego systemu polityczno-prawnego, w maju 2004 r. zostaje przyjęta do Unii Europejskiej.

Wydarzenia, które miały miejsce w roku 1989 w krajach bloku wschodniego całkowicie zmieniły kierunek rozwoju procesów politycznych na świecie. Szybkie tempo wydarzeń, a także fakt, że były one zupełnie nieoczekiwane, sprawiły, iż początkowo procesy przemian nie spotkały się ze zrozumieniem ze strony społeczności międzynarodowej. W rezultacie tych przemian partie komunistyczne utraciły monopol na działalność polityczną, odbyła się deideologizacja instytucji władzy w krajach Europy Środkowo-Wschodniej, zaś w sferze politycznej i gospodarczej zaczął się kształtować nowy ustrój, oparty na zasadach gospodarki rynkowej, państwa prawa oraz elementach zachodniej kultury politycznej. Ponadto w Polsce, na Ukrainie i w innych państwach tego regionu rozpoczął się pro-

² Режим доступу до пєсупу: <http://www.freedomhouse.org/research/free-world/2007/methodology.htm>.

ces odrodzenia się i tworzenia partii demokratycznych oraz kształtowania się nowej elity politycznej. Te i inne zjawiska w pozytywny sposób wpłynęły na rozwój stosunków społecznych w państwach dawnego bloku wschodniego.

Jak zauważył amerykański politolog S. Hantinton, demokracja prawdopodobnie osiągnęła szczyt swojego rozwoju na całym świecie³, zaś F. Fukuyama udowodnił, iż w obecnych czasach jesteśmy świadkami nie końca zimnej wojny czy też kolejnego okresu historii powojennej, ale końca historii jako takiej, zakończenia procesu ideologicznej ewolucji ludzkości oraz uniwersalizacji zachodniej demokracji liberalnej jako ostatecznej formy rządzenia⁴.

Z drugiej jednak strony, polski badacz A. Antoszewski nadal rozwija teorię demokracji, która stała się najbardziej popularna właśnie w okresie społeczeństw przejściowych krajów Europy Środkowo-Wschodniej i wyróżnia następujące charakterystyczne cechy demokracji liberalnej:

Po pierwsze, władza formalnie i faktycznie należy do wybieranych przedstawicieli i mianowanych przez nich przywódców, którzy nie ponoszą odpowiedzialności zarówno przed wewnętrznymi (wojsko, Kościół), jak i przed zewnętrznymi aktorami politycznymi. Ponadto, aktorzy polityczni nie mogą ograniczać ich praw i nie mogą pozbawić ich władzy.

Po drugie, władza wykonawcza jest na mocy konstytucji ograniczona przez pewne instytucje polityczne, takie jak parlament, sądy, organizacje międzynarodowe.

Po trzecie, żadna grupa, która deklaruje akceptację reguł gry, nie może być z niej wykluczona, a to oznacza, iż ma ona prawo do stworzenia partii politycznej i udziału w wyborach.

Po czwarte, istnieje równość wobec prawa, gwarantowana faktycznie przez niezależne sądy, których wyroki są uznawane przez wszystkie instytucje posiadające prawo podejmowania decyzji.

Z kolei zasada nadrzędności prawa pozwala chronić obywateli przed nieuzasadnionym naruszeniem przez państwo lub zorganizowane „siły antypaństwowe” ich wolności osobistej i sfery prywatności⁵. Wynika stąd, że okres przejściowy daje nowe spojrzenie na demokrację liberalną,

³ *Політологія посткомунізму: політичний аналіз посткомуністичних суспільств*, „Політична думка” 1995, 368 с.

⁴ Ф. Фукуяма, *Конец истории*, „Вопросы философии” 1990, № 3.

⁵ A. Antoszewski, *Perspektywy demokracji w Europie Środkowo-Wschodniej*, w: *Demokracje Europy Środkowo-Wschodniej w perspektywie porównawczej*, Wrocław 1998, dostęp: www.politstudies.ru/fulltext/1992/4/14.htm.

która w krajach Europy Środkowo-Wschodniej może występować w różnych odmianach. Nawet przeprowadzona analiza porównawcza reform demokratycznych w Polsce i na Ukrainie wskazuje, iż rezultaty tych reform są zupełnie odmienne zarówno pod względem jakości, jak i chronologii.

Jeżeli wziąć pod uwagę teorię modyfikacji politycznej Z. Brzezińskiego, to z niezrozumiałych względów podaje on tylko 3 ogólne fazy tak zwanej „transformacji postkomunistycznej”, która uwarunkowana jest czterema czynnikami. Są to czynniki polityczne, prawne, ekonomiczne oraz pomoc Zachodu. Ponadto, ten znany politolog stara się wyróżnić poszczególne etapy przejścia i grupy państw.

Do pierwszej grupy, w której rzecz jasna przeważają elementy demokratyczne, należą najważniejsze państwa Europy Środkowo-Wschodniej. Uważa się, że w awangardzie przemian demokratycznych znajdują się takie państwa, jak Czechy, Polska i Słowacja, posiadające trwałe historyczne tradycje państwowości i odznaczające się stabilnością polityczną w życiu społeczeństw.

Natomiast państwa, należące do drugiej grupy (Ukraina, Rosja, Mołdawia, Białoruś) dopiero zbliżają się do demokracji. Autor zauważa, że w tych krajach przetrwała jeszcze mentalność „człowieka radzieckiego” i wykorzystywane są tam autorytarne metody organizacji życia administracyjnego⁶. Państwa należące do drugiej grupy łączy również brak doświadczenia historycznego w budowie państwa narodowego i organizacji niezawisłego bytu państwowego. Z drugiej jednak strony można się nie zgodzić taką klasyfikacją, albowiem każdy z krajów należących do byłego bloku wschodniego posiada swoje korzenie historyczne i ustaloną praktykę osiągania określonych rezultatów w życiu politycznym społeczeństwa.

Okres przejściowy, który można jeszcze nazwać ogniwiem spajającym przeszłość z terażniejszością, nie może od razu wywołać zmian jakościowych we wszystkich sferach życia społecznego, ponieważ możemy w różny sposób obserwować kształtowanie się stabilności w takich dziedzinach, jak gospodarka, ochrona praw i sfera socjalna.

Dlatego też całkowicie uzasadnione będzie stwierdzenie, iż proces transformacji struktur politycznych w Polsce, który miał miejsce w latach 90-tych ubiegłego stulecia, ostatecznie się zakończył. W sferze ekonomicznej zostały wypracowane strukturotwórcze zasady gospodarki rynkowej, co jest niezwykle ważne z punktu widzenia powiększenia się

⁶ З. Бжезінський, *Велика шахівниця*, Львів–Івано-Франківськ 2000.

liczebności warstwy społecznej właścicieli w kontekście rozwoju klasy średniej w tym kraju.

W przyszłości polityka krajów Europy Środkowo-Wschodniej będzie określana równocześnie i jako europejski proces integracji ekonomicznej, i jako proces integracji euroatlantyckiej tego regionu.

Polsce sądzone było stać się pierwszym krajem, który skoncentrował swoje wysiłki na likwidacji starej elity komunistycznej i stworzył wszystkie warunki, które były niezbędne dla utrzymania stabilności politycznej. Zmiana istniejącego wcześniej ustroju odbyła się w sposób pokojowy przy udziale Kościoła katolickiego, który tradycyjnie należy w Polsce do najbardziej wpływowych instytucji społecznych. Strategiczny kurs na przejście od starego systemu do demokracji został obrany podczas obrad Okrągłego Stołu i zjednoczył wszystkie wpływowe siły polityczne wokół idei zbudowania państwa prawa, gospodarki rynkowej i integracji ze strukturami europejskimi. Zgodnie ze stanowiskiem odnośnie kwestii reform politycznych, które zostało przyjęte przy Okrągłym Stole w 1989 roku, system polityczny Polski powinien być oparty na następujących zasadach: pluralizm polityczny, wolność słowa, porządek demokratyczny, niezawisłość sądów, dobrze rozwinięty samorząd terytorialny.

Ustalono, że pierwsza reforma, która zostanie przeprowadzona, dotyczyć będzie realizacji zasady pluralizmu związkowego i społecznego, czego przejawem stanie się m.in. legalizacja związku zawodowego „Solidarność”. Oznaczało to uznanie prawa opozycji politycznej do legalnej działalności. Ponadto, przewidziano też utworzenie drugiej izby parlamentu – Senatu i wprowadzenie stanowiska Prezydenta z dużym zakresem uprawnień.

Oceniając działalność Lecha Wałęsy na stanowisku Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1990–1995 należy podkreślić, iż był on prezydentem kontrowersyjnym i nieprzewidywalnym, w związku z czym niejednokrotnie dochodziło do konfliktów między nim i innymi organami władzy, takimi jak rząd i parlament. Ale, jak się okazało, stabilizacja polityczna była ściśle związana ze stabilizacją w sferze materialnej, co miało pozytywny wpływ na poprawę poziomu życia ludności. Nieco później została przeprowadzona reforma konstytucyjna i w 1997 roku przyjęto nową konstytucję, która określała Rzeczpospolitą Polską jako „demokratyczne państwo prawne, urzeczywistniające zasady sprawiedliwości społecznej”⁷.

⁷ *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*, z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. 1997, Nr 78, poz. 483 ze zm.

Najważniejsze postulaty dotyczące dalszych reform zostały zawarte w dokumencie „Strategia finansowa państwa na lata 1999–2001”, który otrzymał nazwę „drugi plan Balcerowicza”. O ile pierwszy plan Balcerowicza pozwolił Polsce wyrwać się z zamkniętego koła deficytów i hiperinflacji, to celem drugiego było powstrzymanie nowego kryzysu finansowo-gospodarczego, który doprowadził do zachwiania stabilności politycznej w państwie. Tak szybkie i dynamiczne zmiany umożliwiły polskiemu społeczeństwu przeprowadzenie efektywnych reform gospodarczych, które były ściśle powiązane z reformowaniem administracji państwowej. Transformacje systemowe o charakterze politycznym i gospodarczym sprzyjały reformowaniu ustroju politycznego.

Mimo iż wydarzenia, jakie miały miejsce na Ukrainie w latach 1989–1991 były odzwierciedleniem tej samej, co w państwach sąsiednich atmosfery protestów i napięć społecznych, zmiany systemu politycznego w społeczeństwie ukraińskim przebiegały zupełnie inaczej. Do wydarzeń odbywających się w tym czasie na Ukrainie, które są podobne do tego, co działo się w innych krajach postkomunistycznych możemy zaliczyć „cichą rewolucję na granicę”, która miała miejsce w pobliżu budynku Rady Najwyższej USRR w 1990 roku, tzw. „żywy łańcuch” w 1990 roku, proklamowanie 24 sierpnia 1991 r. Aktu niepodległości Ukrainy, referendum z 1 grudnia 1991 r., na którym niemal 90% mieszkańców Ukrainy wypowiedziało się za niepodległością. Ale, jak się później okazało, w systemie politycznym społeczeństwa ukraińskiego w tym okresie dokonały się jedynie częściowe zmiany, prócz tego nie została przeprowadzona destrukuryzacja ukraińskiej elity politycznej. Dlatego też oczywistym jest fakt, iż przekształcenia ukraińskiego systemu politycznego mają nieukończony i tymczasowy charakter, co z kolei wywiera wpływ na obecny stan zycia państwowego⁸.

Stabilizacja w ukraińskiej polityce była uważana za drugorzędną oznakę instytucjonalizacji politycznego obszaru działalności, ponieważ na pierwszym miejscu znajdowały się takie problemy, jak uchwalenie konstytucji, walka z siłami lewicowymi, zatwierdzenie symboli narodowych i in. Problemy stabilizacji zajmowały ostatnie miejsce, co z biegiem czasu zaczęło mieć negatywny wpływ na międzynarodową pozycję Ukrainy, która obie-

⁸ Г. І. Зеленько, *Порівняльна політологія: науковий напрям чи метод дослідження?*, Наукові записки, Збірник, Сер. „Політологія і етнологія”, Вип. 5, ППіЕНД, К. 1998, с. 196–204.

rając politykę wielosektorowości rozwoju, nie została włączona do procesu integracji europejskiej i znalazła się na granicy przetrwania i walki z biedą.

- Przeprowadzona analiza pozwala sformułować następujące wnioski:
- pomimo tego, że transformacja systemu politycznego Polski i Ukrainy przebiegała według podobnych strategii, jej rezultaty w obydwu krajach znacznie się od siebie różnią. Na Ukrainie przejście do nowego systemu odbyło poprzez bezpośrednie wejście do nowych struktur władzy, podczas gdy w Polsce na dzień dzisiejszy w sferach rządowych pozostała zaledwie niewielka część dawnej nomenklatury;
 - podstawową strategią transformacji systemu politycznego w Polsce stało się przejście do struktur biznesowych. Ta różnica jest istotna ze względu na to, że o ile na Ukrainie dawna nomenklatura w ciągu całego okresu niepodległości w dalszym ciągu ustalała „reguły gry”, o tyle w Polsce nomenklatura była zmuszona zaakceptować „reguły gry” ustalone przez nową elitę polityczną.

A zatem, zastanawiając się nad przyszłością Ukrainy, teoretycznie nie można wykluczyć żadnej z 5 możliwych alternatyw:

- 1) konsolidacja istniejącego obecnie ustroju politycznego, powolny, ale konsekwentny ruch w kierunku bardziej dojrzałych form demokracji;
- 2) nabycie przez system cech demokracji „delegatywnej”, czyli formalnej, w której uczestnictwo obywateli ogranicza się do odbywającego się raz na jakiś czas głosowania, z możliwością przerodzenia się w system rządów autorytarnych;
- 3) pojawienie się nowej formy rządów niedemokratycznych poprzez dojście do władzy radykalnej prawicy i/lub ustanowienie dyktatury jednoosobowej;
- 4) anarchizacja (i kryminalizacja) systemu politycznego i gospodarki, wskutek czego Ukraina wejdzie w okres długotrwałej niestabilności politycznej;
- 5) powrót do starego systemu jednopartyjnego pod pretekstem odbudowy „radzieckiej władzy ludu” w przypadku, gdy władzę zdobędzie skrajna lewica.

Najbardziej pożądaną dla Ukrainy jest, rzecz jasna, pierwsza alternatywa. Najmniej zaś prawdopodobnym wydaje się być rozwój wydarzeń według piątego scenariusza, przede wszystkim ze względu na to, że demokratyzacja (w tej czy innej formie i w tym czy innym tempie)

uosabia ważną tendencję rozwoju politycznego państw współczesnego świata⁹.

Sojusz z Ukrainą stanowi dla Polski istotny czynnik, który zwiększa jej wpływ i znaczenie w Europie i świecie. Z tego też względu można powiedzieć, iż Ukraina posiada pewne „okno możliwości” (ang. „window of possibilities”) dla manewrowania w polityce zagranicznej na obszarze Europy Środkowo-Wschodniej. Interesy narodowe i interesy bezpieczeństwa Ukrainy wymagają dalszej konkretyzacji i operacjonalizacji jej polityki komunitarnej oraz możliwego opracowania szeregu nowych programów europejskich o charakterze zarówno informacyjno-propagandowym, jak i strukturalno-transformacyjnym, mających na celu wzmocnienie roli Ukrainy jako partnera Europy (Unii Europejskiej). Sytuacja strategiczna w regionie wschodnio- i środkowoeuropejskim pozostaje stosunkowo stabilna, ale pewne tendencje w polityce i gospodarce świadczą o konieczności podjęcia przez Ukrainę starań, które doprowadziłyby do równoczesnego wykonania kilku globalnych zadań geopolitycznych mających na celu przyspieszenie procesów integracji europejskiej i wzmocnienie własnego wpływu w regionie – Europie Wschodniej.

Bibliografia

- Antoszewski A., *Perspektywy demokracji w Europie Środkowo- Wschodniej*, w: *Demokracje Europy Środkowo-Wschodniej w perspektywie porównawczej*, Wrocław 1998, dostęp: www.politstudies.ru/fulltext/1992/4/14.htm.
- <http://www.freedomhouse.org/research/freeworld/2007/methodology.htm>.
- Гельман В. Я., *Постсоветская политическая трансформация*, „Поліс” 2001, № 1, с. 62–81.
- Kis J., *Poland and Hungary in Transition*, „Journal of Democracy” 1990, Vol. 1, режим доступу до ресурсу: <http://www.politiki.com.ua/blogpost4270>.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*, Kraków 1997.
- Бжезінський З., *Велика шахівниця*, Львів–Івано-Франківськ 2000.
- Зеленько Г. І., *Порівняльна політологія: науковий напрям чи метод дослідження?*, Наукові записки, Збірник, Сер. „Політологія і етнологія”, Вип. 5, ППІЕНД, К. 1998, с. 196–204.

⁹ О. І. Романюк, *Проблема типологізації політичних режимів в контексті аналізу демократичних транзитів*, Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна, Серія: „Питання політології”, Вип. 4, 2002, № 555, с. 16–25.

- Кирчів А., *Питання національної безпеки Республіки Польща на сучасному етапі*, Журнал „І” 1998, № 14.
- Політологія посткомунізму: політичний аналіз посткомуністичних суспільств*, „Політична думка” 1995, 368 с.
- Полохало В. Я., *Від авторитаризму до ...авторитаризму. Україна в політичному інтер'єрі колишніх радянських республік*, „Політична думка” 2005, № 7, с. 76–88.
- Полохало В. Я., *Неототалітарні трансформації посткомуністичної влади в Україні*, „Політична думка” 1995, № 3, с. 56–69.
- Романюк О. І., *Проблема типологізації політичних режимів в контексті аналізу демократичних транзитів*, Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна, Серія: „Питання політології”, Вип. 4, 2002, № 555, с. 16–25.
- Селігей П., *Визначні президенти ХХ століття*, „Президент” 2000, січень–березень.
- Ситник П., *Ідеологічні засади розвитку українського суспільства*, в: *Концептуальні засади...*, Вид. УАДУ, К. 2001, с. 13–16.
- Сморгунов Л. В., *Современная сравнительная политология*, М. 2002, 472 с.
- Фисун А., *Демократия, неопатримониализм и глобальные трансформации*, Харьков–Константа 2006.
- Фукуяма Ф., *Конец истории*, „Вопросы философии” 1990, № 3.

The Transformation of Political Systems in Poland and Ukraine: A Comparative Characteristics of the Main Trend

Summary

This paper is a comparative analysis of the characteristic and most important trends in the development of political systems in Poland and Ukraine. It concerns the major issues pertaining to the post-soviet neo-patrimonial system, the structuring of political and economic processes, and the zone of genuine political struggle. The paper also indicates the major tendencies in the development of the political system in Ukraine.

